

УДК 316.422.42 + 316.444.5

ФЕНОМЕН УСПІХУ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

А. І. Ярема

*Національний університет “Львівська політехніка”,
вул. С. Бандери 12, м. Львів, 79013, Україна,
anastasiya.yarema@gmail.com*

У статті окреслено специфіку соціологічного підходу до дослідження феномену успіху. Поняття “успіх” розглядається на особистісному та соціальному рівні аналізу, що дає змогу розмежувати поняття “життєвий успіх” та “соціальний успіх”. Запропоновано авторське визначення поняття “соціальний успіх”, під яким розуміється суспільно визнаний результат практик соціального агента в певному полі діяльності із досягнення соціально значущих цілей легітимними засобами.

Ключові слова: успіх, соціальний успіх, життєвий успіх, критерії соціального успіху.

Тема успіху, успішності в масових стратегіях індивідів стала дедалі частіше з’являтися на сторінках робіт соціологів, підтверджуючи, імовірно, суспільну потребу в конструктивному, позитивному напрямі аналізу соціальної реальності. Для сучасного суспільства притаманна зміна ставлення до проблеми успіху як життєвої цінності. Особливості соціальної ситуації розвитку особистості (зокрема, економічні, соціальні, політичні і культурні процеси) формують у суспільній свідомості зразок успішної людини (в особистому, професійному та соціальному плані) як ідеал. Тому успіх та життєві досягнення поступово входять до числа найважливіших цінностей сучасної особистості.

Можна з упевненістю говорити про формування ідеології соціального успіху в сучасному суспільстві та утвердження в суспільній свідомості доктрини соціального успіху. Орієнтація на досягнення успіху в різних сферах життя, бажання відповідати суспільним стандартам успішності, демонстрація символів соціальної успішності стають чинниками, які визначають поведінку соціальних агентів і значною мірою впливають на структурування соціального простору.

Сучасне суспільство характеризується зміною ціннісного простору і, відповідно, уявлень населення про соціальний успіх та легітимні способи й стратегії його досягнення. Поняття успіху носить комплексний характер і за своєю суттю є міждисциплінарним. Його вивченню присвячена значна кількість робіт з психології, філософії, соціології, педагогіки, управлінської діяльності. Коротко окреслимо особливості проблематики соціогуманітарних наук в дослідженні успіху.

В межах психологічного підходу досліджується особистісне переживання досягнення успіху, а сам успіх розглядається як основа самореалізації, особистості, тенденція

до самоактуалізації та особистісного росту. Вчені психологи зосереджують свою увагу на дослідженні чинників, які є передумовами успішної діяльності особистості. Успіх з психологічної точки зору – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, до якого прагнула особистість, збігається з її очікуваннями або перевищує їх. Успіх передбачає оптимальне співвідношення між очікуваннями особистості та результатами її діяльності. Успішність розглядається як характерологічна особливість особистості, що показує наскільки цей індивід результативний у досягненні поставлених цілей [1, с. 312].

У психологічній літературі поняття успіху розкривається через його зв'язок з рівнем домагань особистості, мотивацією досягнення (потребою індивіда досягати успіхів і уникати невдач). Цей підхід до вивчення успішності особистості реалізований в роботах засновників концепції мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, В. У. Майер, Х. Хекхаузен, Ф. Мак-Клелланд).

Психологи – представники біологічно орієнтованої теорії обдарованості (Д. Гольман) досліджують особистісні детермінанти успішної поведінки особистості, а саме: особливості органічної конституції особистості, інтелект, здібності, навички, самооцінка, особливості ціннісних орієнтацій, локус контролю. Поряд з цими чинниками, передумовою успішної діяльності вважається наявність певного набору психологічних характеристик та рис характеру особистості, які сприяють досягненню успіху.

У предметному полі філософії обґрунтування поняття “успіх” пов’язане з проблемою самовизначення особистості, реалізації її “проекту буття”, життєвого призначення. Успіх розглядається як вирішення проблеми сенсу життя, а сенс життя, – як вираження уявлень про успіх.

Вчені – філософи роблять акцент на дослідженні сутнісної природи успіху, його буттєвих проявів, залежності сутнісного наповнення успіху від особливостей життєвої філософії людини, місця успіху у світоглядній картині особистості. Успіх пов’язують як із зовнішніми чинниками й обставинами, корисністю та практичною доцільністю (Н. Макіавелі, засновники протестантизму – Ж. Кальвін, У. Цвінглі, ідеологи утилітаризму, представники філософії прагматизму – Ч. Пірс, У. Джеймс, Д. Дьюї), так і з внутрішнім станом рівноваги, гармонії і спокою, відсутністю хвилювань і страждань, співвідносячи його з поняттям щастя (Епікур, Лао Цзи, Чжуан Цзи, Б. Спіноза, Л. Толстой).

Успіх у філософській традиції нерозривно пов’язаний з поняттям свободи особистості, як можливості самостійного вибору способів діяльності, з категоріями активності та волі, які розглядаються як необхідні передумови успіху. Як запорака успішної діяльності, воля розглядається як в аспекті цілепокладання, так і в аспекті слідування вищій волі, волі абсолюту [2, с. 39].

В літературі з *управлінської діяльності*, психології бізнесу та організаційного консультування поняття успіх є одним із найчастіше використовуваних. У теорії управління успіх розглядається як отримання максимального результату при найменших затратах енергії, часу і зусиль. Акцент робиться на досягненні поставлених цілей при мінімальних затратах матеріальних, соціальних і психологічних ресурсів. Успіх в цьому контексті є метою діяльності суб’єкта економічних відносин, а управління – необхідною умовою її досягнення. Тому основним фокусом дослідницьких інтересів є формування

стратегій успішної діяльності, розробка методів, прийомів і технологій досягнення успіху, практичних схем підвищення ефективності діяльності та саморегулювання поведінки, технологій самоменеджменту. Значна кількість досліджень присвячена вивченню рис успішного управлінця, виділенню чинників та складових успіху суб'єкта економічної діяльності, а також показників успішності, серед яких основними є результативність, ефективність, продуктивність, практична реалізація.

Категорія успіху в соціології характеризує суспільне буття соціального суб'єкта, описує й структурує життєвий простір, а також є показником ефективності соціальної системи загалом. Специфікою предметного поля соціології в дослідженні успіху є зосередження на аналізі існуючих в суспільстві уявлень про успіх та успішних людей, ціннісних орієнтацій, символів та ідеалів, пов'язаних з успіхом, критеріїв та чинників досягнення успіху, факторів, що впливають на формування успішності людини, стратегій та практик успішної діяльності соціальних агентів.

Соціологічний аспект дослідження успіху представлений у роботах М. Вебера, В. Зомбарта, И. Шумпетера, К. Мангейма, А. Хоннета, В. І. Бакштановського, Г. С. Батигіна, А. Г. Здравомислова, Г. Л. Тульчинського, Ю. А. Согомонова, Ю. В. Согомонова, В. А. Чурилова, В. А. Ядова, в яких розглядається сутність і структура успіху. Значна кількість робіт торкається дослідження факторів формування життєвого успіху (У. Бек, П. Бергер, Т. Веблен, Е. Гідденс, Т. Лукман, Дж. Мід, А. Шюц). Дослідженню специфіки успіху молоді, соціально-економічної адаптації, взаємозв'язку успіху і підприємницької діяльності, гендерних моделей поведінки, професійної компетентності, соціальної стратифікації, життєвих стратегій особистості присвячені роботи російських соціологів М. А. Александрової, М. Ю. Арутюнян, М. В. Богданової, С. Ю. Барсукової, Л. А. Беляєвої, А. Д. Галюк, В. В. Гольберга, А. С. Готліба, Ж. М. Грищенко, Б. В. Дубіна, А. Н. Дьоміна, О. М. Здравомислової, Е. А. Знобіщевої, Н. Н. Карнаухова, С. Г. Клімової, І. П. Попової, І. В. Мостової, В. В. Целіщева, М. О. Шкаратана, І. І. Шуригіної.

Серед вітчизняних соціологів проблему успіху досліджували Є. І. Головаха, Л. В. Сохань (проблеми життєвого самовизначення та життєвого успіху), Р. А. Ануфрієва (професійна компетентність особистості), Л. Д. Бевзенко (соціокультурні детермінанти успіху), С. С. Бабенко (стратегії життєвого успіху в період трансформації), О. Г. Злобіна, В. А. Тихонович (життєві стратегії особистості), І. В. Городняк (типологія особистостей щодо досягнення успіху), Н. В. Паніна (чинники політичного успіху).

Проблема соціального успіху в соціологічній літературі є малодослідженою, оскільки більшість досліджень присвячені вивченню окремих аспектів і елементів цього феномену. Поняття "успіх" зазвичай розглядається у більш вузькому значенні: як успіх конкретної дії чи діяльності, здебільшого, професійної, навчальної або виробничої. Успіх розглядається в контексті морально-етичних проблем, є спектр робіт, присвячених проблематиці політичного успіху.

Безумовно, розуміння успіху залежить від соціального та історичного контексту, тому спробуємо проаналізувати сучасні погляди на це поняття та його природу.

Поняття успіху набуло настільки широкої популярності, як в масовій комунікації, так і в науковому обігу та використовується настільки часто в різних контекстах, що стає все складніше зрозуміти його зміст. Успіх можна визначити, як сукупність індиві-

дуальних, але при цьому соціально визнаних досягнень, які забезпечують особистості отримання стабільних і (або) зростаючих ресурсів. У цьому розумінні успіх є ключовою категорією, ланкою, що поєднує особистісне та соціальне, певним “геном соціальності”, в якому “зашифрована” вся ієрархія норм і цінностей суспільства [3].

За твердженням багатьох дослідників, у сучасних суспільствах, особливо в тих, які перебувають в стані трансформації, все рідше дві вищеописані складові успіху (соціально визнані досягнення і доступ до ресурсів) знаходяться у відповідності між собою. Успіх ніби роз’єднаний на дві частини, при цьому в масовій свідомості лише одна з них користується правом називатися успіхом. Німецький соціолог З. Неккель назвав цю тенденцію переходом від суспільства досягнення до суспільства успіху, що не залежить від суспільно значимих результатів діяльності. Зазначимо, що Т. Веблен ще у 1899 році помітив певну невідповідність між успіхом та реальними заслугами й досягненнями в американському суспільстві: нормою вважався успіх, якому не передувала напружена праця, освіта, обмеження в чомусь, тобто все, що могло нагадувати про стиль життя й заняття нижчого класу [4, с. 240]. Російський дослідник В. В. Гольберт окреслив цю ситуацію як перехід “від заслуженого успіху до успіху без заслуг” [5]. На його думку, до середини ХХ століття принцип заслуги в явищі успішності відігравав домінуючу роль, будучи єдиним принципом, на якому ґрунтувалися уявлення про справедливість суспільного устрою. Детермінованість успіху заслугами та досягненнями була певним ідеалом, підтвердження чого можна знайти в класичній соціологічній літературі.

Як справедливо зазначає польська дослідниця Я. Мізінська, трактування успіху без прив’язки до реальних заслуг і досягнень перед суспільством прирівнює сучасне масовизоване розуміння успіху до таланного везіння, не залежного від докладених особистістю зусиль [6, с. 19]. На зміну “людині покликання”, на її думку, прийшла “людина успіху”, яка повністю покладається на випадок, очікуючи щасливого збігу обставин, або намагаючись ці обставини спричинити. Таким чином, досягнення успіху скидається на гру в лотерею, результат якої не залежить від індивідуальних зусиль та рішень в реалізації життєвих цілей і шансів.

Вищеописані “прояви” успіху, значною мірою, не відповідають усталеному ідеалу успіху, який прийнято вважати еталонним. Тому все частіше для означення описаних явищ застосовуються терміни “квазіуспіх” та “псевдо успіх”. Проте право номінації, яким повною мірою користується сучасна наука, в цьому випадку, не дає відповіді на питання про те, чим є справжній успіх: теоретичним конструктом, який попри власну відповідність ідеалам часто не знаходить відображення у повсякденному житті суспільства, чи поширеним у масовій свідомості та комунікації явищем, сумнівним з позицій соціальної етики та традиційних уявлень.

Успіх життєвий та соціальний. Поняття соціального та життєвого успіху фігурують в значній кількості емпіричних досліджень, іноді без належного теоретичного підґрунтя, оскільки самі поняття “успіх”, “соціальний успіх”, “життєвий успіх” недостатньо чітко визначені й розроблені в соціальних науках.

Така ситуація частково пояснюється тим, що “весь категоріальний ряд понять, за допомогою яких позначається феномен успіху, особливо життєвий успіх, відносяться до числа найбільш суперечливих понять: їх значення і критерії використання постійно

відкриті для обговорень і перегляду, їх вміст не визначений і, можливо не піддається визначенню в принципі” [7, с. 45]. Проте така констатація не зменшує актуальності та необхідності наукових пошуків з метою операціонального визначення і розмежування зазначених понять.

Поняття “успіх”, що у широкому значенні трактується як “життєвий успіх”, а не просто досягнутий результат певної соціальної діяльності чи проекту, займає одне з основних місць в системі цінностей культури, визначаючи межу життєвих прагнень та перспектив особистості. В соціологічному контексті поняття “успіх” фіксує перехід індивідуальної дії в суспільне визнання певних соціальних практик з подальшим закріпленням цих практик в якості відтворюваних структурних елементів суспільства. Тому в цьому контексті, на нашу думку, доречно говорити про “соціальний успіх” як суспільно значимий та визнаний результат соціальних дій особистості (на відміну від поняття “життєвого успіху”, яке, на нашу думку, фіксує суб’єктивний рівень оцінки індивідом результатів власних соціальних практик).

Підґрунтям такого розмежування є те, що поняття “успіх” має соціальне й особистісне наповнення, що відображає протиріччя між соціокультурним, колективно-масовим розумінням успіху, який вимірюється сукупністю певних цілком обчислюваних і демонстративних критеріїв, і особистісним розумінням життєвого успіху, вираженим за допомогою суб’єктивних критеріїв, що не завжди піддаються вимірюванню і зоровому сприйняттю [7, с. 66].

Поняття “життєвий успіх” відображає рівень відповідності результатів соціальних практик особистості її планам та очікуванням. Категорія “життєвий успіх” може використовуватися як у вузькому значенні, для означення досягнення бажаного і значущого результату у вирішенні певної локальної життєвої задачі, так і в широкому розумінні, як оцінка змістовності і цілісності життя, реалізації особистістю її життєвого призначення [8, с. 17].

Показниками життєвого успіху особистості є ступінь реалізації особистісного потенціалу, мрій, надій і прагнень особистості, її самоактуалізації, задоволеності досягненнями в значимій сфері діяльності, ступенем, способом, результатами своєї самореалізації, тим, як склалося життя, а також самооцінка життєвого успіху. Суб’єктивна оцінка особистістю власної життєдіяльності проявляється в емоційно-оцінному ставленні до життя, основними компонентами якого є щастя (як безпосереднє емоційне ставлення до процесу життя), задоволеність (опосередковане свідомими когнітивними оцінками ставлення до життя як до цілісного процесу) і смисл життя (ставлення до життя як до виправданого, обґрунтованого, зрозумілого та цілісного) [9, с. 283].

Специфікою життєвого успіху є те, що він ґрунтується на особистісних суб’єктивних оцінках успішності соціальних практик, і ці оцінки можуть не відповідати прийнятним в суспільстві стандартам успішності. Внутрішнє задоволення результатами своєї діяльності не завжди супроводжується визнанням цих досягнень з боку суспільства [10, с. 366].

Соціальним успіхом може вважатися не будь-яке досягнення, але лише те, яке отримало визнання з боку суспільства чи його частини, відповідно до колективних

стандартів успішності та існуючих категорій сприйняття. Саме визнання у контексті “загальноприйнятих моделей осмислення успіху, запропонованих соціальним цілим” є неодмінним атрибутом соціального успіху [11, с. 197]. Оцінка “успішності” індивіда здійснюється групою людей, що поділяють певні принципи домінування і характеризуються схожою системою диспозицій. Ці люди виступають як представники компетентного співтовариства в ролі своєрідних експертів, якими залежно від сфери діяльності можуть бути колеги, знайомі, рідні, а у випадку широкого суспільного резонансу діяльності особистості – громадська думка загалом.

Отже, в нашому розумінні *соціальний успіх – це позитивний результат реалізації соціальних практик агента в певному полі діяльності із досягнення соціально значущих цілей легітимними засобами, який супроводжується оцінкою з боку суспільства в формі схвалення чи визнання.*

Отже, виділимо у структурі соціального успіху такі елементи:

- результат діяльності соціального агента;
- соціальні практики, реалізація яких посприяла досягненню успіху;
- поле діяльності (основна сфера активності);
- соціально значуща ціль діяльності;
- засоби, за допомогою яких досягнуто результату;
- оцінка результату з боку суспільства, соціального оточення.

Якщо такі елементи, як результат, поле діяльності, соціальні практики і засоби піддаються вимірюванню і є доступними для оцінки, то визначення соціальної значущості цілі діяльності викликає певні труднощі, оскільки пов’язане з необхідністю виявлення особистісного змісту активності соціальних агентів та її істинних мотивів, а також проведення порівняльного аналізу і визначення “соціальної ваги” різних видів діяльності.

Один із можливих шляхів вирішення цієї проблеми запропонували творці ідеї “плюралізації успіху”, що активно розвинулася в англо-американській соціальній етиці і представлена в роботах таких дослідників, як Е. Гелнер, М. Уотцер, Дж. Ролз, А. Макінтайр. На їхню думку, для зменшення соціальної незадоволеності через нерівномірність розподілу символічного визнання поміж різними професійними сферами, необхідно сконструювати та підтримувати різноманіття осей індивідуального успіху: “диференційовані системи все більше віддаляються одна від одної і суспільство розпадається на ізольовані підсистеми, котрі не мають між собою нічого спільного. Ймовірно, у кожній з цих підсистем, – політичній, економічній, науковій і т.д., – власні критерії успіху” [5]. Таким чином, успіх з одиничного поняття стає множинним, перетворюючись на “успіхи”, кожен з яких відповідає певній сфері діяльності: “нехай тенісисти вважають, що тільки людина, яка демонструє високі результати у їхній грі, справді достойна захоплення, а вчені притримуються такої ж точки зору стосовно занять наукою, нехай розпусники розглядають свої перемоги як величніші досягнення і т.д. Завдяки цьому велика кількість людей може вважати, що лише вони і члени їх групи належать до соціальної еліти, і їх не буде зачіпати те, що за критеріями інших груп вони знаходяться на нижчому щаблі соціальної драбини” [12, с. 206].

Описана Е. Гелнером картина, попри свою привабливість, на нашу думку, є доволі утопічною, адже суб’єктивна оцінка індивідом результатів власних соціальних практик

без належного зовнішнього підкріплення у вигляді загальнозначимих символів успіху, не принесе очікуваного результату. Окрім цього, зазначимо, що справжній соціальний успіх особистості визначається саме загальним суспільним визнанням відповідно до запропонованих соціальних цілей, стандартизованих моделей успіху.

Безумовно, розуміння соціальної успішності залежить від цінностей, які домінують в певному суспільстві чи культурі: успіх або неуспіх особистості оцінюється соціальним оточенням, з огляду на наявність або відсутність об'єктивного результату (досягнення мети) і значимості виконаної діяльності відповідно до системи суспільних цінностей. Отже, питання про визначення критеріїв успіху поведінкових стратегій особистості як індикаторів успішних, соціально схвалюваних практик, постає надзвичайно актуальним завданням подальших досліджень.

1. *Психология: словарь* / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
2. *Ключников С. Ю.* Философия успеха: гносеологический анализ: дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Сергей Юрьевич Ключников. – М., 2003. – 145 с.
3. *Лебедев С.* Катастрофа успеха / С. Лебедев. Режим доступа до сайту: http://www.rusk.ru/monitoring_smi/2008/02/29/katastrofa_uspeha_29.02.2008.
4. *Веблен Т.* Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
5. *Гольберт В. В.* От заслуженного успеха к успеху без заслуг – метаморфозы успеха в современной культуре. В. В. Гольберт. Режим доступа до сайту: <http://www.mion.novsu.ac.ru/gev/projects/success/forum/G2>.
6. *Mizińska J.* Success: a value or a pseudo-value / J. Mizińska // *Filosofija. Sociologija*. – 2007. – Т. 18, №. 1. – Р. 17–23.
7. *Бахитановский В. И.* Этика политического успеха: Научно-публицистическая монография / В. И. Бахитановский, Ю. В. Согомонов, В. А. Чурилов. – Тюмень–Москва: Центр прикладной этики, 1997. – 747 с.
8. *Головаха Е. И.* Психология жизненного успеха. Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Е. И. Головаха, Л. В. Сохань. – К., 1995. – 150 с.
9. *Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник* / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
10. *Ярема А. І.* Соціологічний аспект сутності феномену успіху / А. І. Ярема // *Шевченківська весна: матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. – К. : Логос, 2010. – Вип. VIII. – 444 с.
11. *Прокофьев А. В.* Плюрализация успеха: проблемы и парадоксы / А. В. Прокофьев // *Этическая мысль* / под ред. А. А. Гусейнова. – М. : ИФРАН, 2006. – Вып. 7. – 342 с.
12. *Геллнер Э.* Условия свободы. Гражданское общество и его исторические суперники / Э. Геллнер. – М. : Ad Marginem, 1995. – 222 с.

SUCCESS PHENOMENON IN SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE**A. I. Yarema**

*Lviv Polytechnic National University,
St. Bandera str. 12, Lviv, 79013 Ukraine,
anastasiya.yarema@gmail.com*

Specificity of sociological approach to investigation of the notion “success” is outlined. The concept of “success” is examined at personal and social level of analysis, what gives an opportunity to differentiate between the conceptions of “life success” and “social success”. Social success is concerned as socially significant and recognized result of person’s social actions, unlike the term “life success”, which fixes persons subjective estimation of its own social practices. The author offers own definition, considering social success as socially meaningful result of agent’s social practices in the significant field of activity, using legitimate methods.

Key words: success, social success, life success, criteria of social success.

ФЕНОМЕН УСПЕХА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ**А. И. Ярема**

*Национальный университет “Львовская политехника”,
ул. С. Бандеры 12, г. Львов, 79013, Украина,
anastasiya.yarema@gmail.com*

В статье рассматривается специфика социологического подхода к изучению феномена успеха. Понятие “успех” анализируется на личностном и социальном уровнях, что позволяет провести различие между понятиями “жизненный успех” и “социальный успех”. Предложено авторское определение понятия “социальный успех”, под которым имеется в виду общественно признанный результат практик социального агента в определенном поле деятельности, направленной на достижение социально значимых целей легитимными средствами.

Ключевые слова: успех, социальный успех, жизненный успех, критерии социального успеха.

*Стаття надійшла до редколегії 29.04.2010
Прийнята до друку 25.06.2010*